

## EGYIK ESTE

*Un incident, une bêtise,  
La mort de votre jument grise*  
(Paul Misraki: „Tout va très bien  
Madame la marquise”)<sup>1</sup>

### 1.

Különös változásnak lehetünk tanúi mostanság a történettudományban. A szokásos témájú könyvek (alapító atyák, melegkultúra, nyilvánosság, emlékezet, holokauszt, ökológia, globalizáció, rabszolgaság, háború és béke, nők és szexualitás) áradatában felbukkant egy új műfaj. Méghozzá oly sok részterületen, hogy eddig alig tűnt fel, pedig mindenütt jelen van, még a könyvesbolti kirakatok előtti asztalokon és az egyetemi kurzusok kötelező olvasmányai között is. A műfajt kis terjedelmű könyvek alkotják olyan drámai eseményekről – gyilkosságok, botrányok, zendülések, katasztrófák –, amilyeneket korábban a bulvárlapok és a ponyvaregények traktáltak. Ma viszont kemény kötésben, egyetemi kiadók égisze alatt jelennek meg.

Szenzációs témájuk ellenére a történelem tudományos igényű megközelítése jellemzi e könyveket. Elismerésre, talán még egy *appellation contrôlée* címkére is érdemesek. A műfajt „incidenselemzésnek” nevezném el, mivel tarka sokféleségük ellenére e könyvek egyvalamiben megegyeznek: kiemelnek egy incidenst, elmesélik a történetét, majd elemzik kihatását az adott társadalmi rendre, sőt bizonyos esetekben a későbbi korokra is. Zavarba ejtő kérdéseik („Honnan tudjuk, valójában mi történt? Mi különbözteti meg a tényt a fikciótól? Hol az igazság az egymásnak ellentmondó értelmezésekben?”) az olvasóra úgy hatnak, mint Kurosawa filmje, *A vihar kapujában*: minél alaposabban vizsgáljuk a múltat, annál kifürkészhetlenebb.

A műfaj legismertebb, sokak számára mintát adó példája Natalie Zemon Davis könyve, a *Martin Guerre visszatérése* (1983). Vesz egy drámai eseményt – egy paraszttasszony perét, aki ellen az volt a vád, hogy vadházasságban él egy férfival, aki az ő

rég eltűnt férjének adta ki magát –, és a történet egymásra rakódó rétegeiből feltárja a XVI. századi Franciaország szexuális viszonyainak és paraszti életének számos aspektusát. Értelmezi az eset különböző elbeszéléseit az eredeti bírósági jegyzőkönyvektől a modern filmváltozatig. Natalie Zemon Davis szakértőként és – egy rövid jelenet erejéig – szereplőként is közreműködött a filmben. Miután maga is részt vett e rekonstrukciós kísérletben, figyelmezteti olvasóit, hogy a rejtély magvát, tehát hogy valójában mi zajlott Guerre-éknél, nem sikerült megoldania. Könyve végül is reflexív esszé lett arról, milyen tudásunk lehet egy-egy eseményről, és hogyan módosul e tudás az újabb és újabb közlési formák közegében az idők során.

Két évtized múltán a történészek még mindig azzal bajlódnak, hogyan juthatnának el a történetek velejéhez. De a játék komolyabbra fordult. Számos vizsgált incidens a XX. század legsötétebb korszakaihoz kapcsolódik, a tudományos kutatás nehézségeit pedig csak súlyosbítja a történelmi tisztánlátás egész társadalmakat átható igénye. Miközben a túlélők emlékeiket rendezik, a fiatalabb generációk az igazságot szeretnék megtudni a múlt traumáiról.

Jól jelzi e tendenciát négy újabb könyv a védtelen civil lakosság lemészárlásáról Nancsing (a mai átírásban: Nanjing) 1937. decemberi japán megszállása idején. Mind a négy igen részletesen mutatja be ezt az eseményt abban a reményben, hogy a történetek helyes megértéséből feltárulhat a japán imperializmus általános természeté. Iris Chang *Nancsing feldúlása* (*The Rape of Nanking*) című 1997-es könyve azzal dramatizálta a mézárslást az angolul olvasók széles tábora számára, hogy a holokauszthoz hasonlította. A japánok számára az igazi kihívást – amely a múlttal való szembenézésre készítette őket – Honda Katsuchi *A nancsingi mézárslás* (*The Nanjing Massacre*) című munkája jelentette.

1 ■ *Les grands succès de la chanson française*. Musidisc-Europe, Paris, 1935. I. köt. 1930–1940. old.

2 ■ Lásd Giovanni Levi: *Inheriting Power: The Story of an Exorcist*. The University of Chicago Press, Chicago, 1988; Jacques Revel (éd.): *Jeux d'échelles: La micro-analyse à l'expérience*. Gallimard Le Seuil, Paris, 1996.

Ez a könyv, amely angolul csak 1999-ben jelent meg, heves viták keresztjében áll azóta, hogy 1971-ben egy újság folytatásokban közölte. Katsuchi, a vietnami háborút is megjárt veterán újságíró elment Kínába, felkereste a túlélőket, és olyan pontosan és szenvedélyesen rekonstruálta a kegyetlenkedéseket, hogy olvasói nemcsak a nancsingi eseményeket értékelték át, de azt sem tartották kizártnak, hogy a háborús évek tragédiáival kapcsolatban akár a kollektív bűnösség is felvethető.

Masahiro Yamamoto *Nancsing. Az atrocitás anatómiája* (*Nanking: Anatomy of an Atrocity*) című, 2000-ben kiadott könyve és a Joshua Fogel által szerkesztett tanulmánygyűjtemény – *A nancsingi mézárslás a történelemben és a történetírásban* (*The Nanjing Massacre in History and Historiography*) – az események kapcsán kialakult és az egész japán társadalmat felrázó vitát követi nyomon. Yamamoto megpróbálta pontosan meghatározni a mézárslás mértékét. Szerinte a japán csapatok körülbelül ötvenezer kínait öltek meg, többségük hadifogoly volt vagy potenciálisan veszélyes, civil ruhába bújt katona. Számításai kihúzzák a talajt a revizionisták alól, akik szerint gyakorlatilag nem is voltak atrocitások, viszont túlzónak mutatják azt a jóval elterjedtebb véleményt, amely százezer és négyszázezer közé teszi a halottak számát, és az áldozatok védtelenségét hangsúlyozza. A Fogel-kötet szerzői többnyire az utóbbi értelmezést fogadják el, de ők elsődlegesen nem magára a mézárslásra koncentrálnak, hanem helyére a háború utáni politika kontextusában, s bemutatják, miként kapcsolódott össze a történelmi kutatás a japánok szemléletében és háborús emlékeiben bekövetkező változásokkal.

E kettős törekvés – egyrészt az események tudományos rekonstrukciójára, másrészt az események elbeszéléseinek történetére – különbözteti meg az incidensek új történetét attól a régi eseménytörténettől, amelyet az 1950–60-as években az *Annales*-iskolába tömörült ellenségei eseménytörténetnek (*histoire événementielle*) neveztek. Az, hogy egyszerre két regiszterben dolgoznak, segíti az incidensek elemzőit abban, hogy ér-

zékeltethessék a múlt meghatározó pillanatainak jelentőségét.

A jelentőség hangsúlyozása válsztja el őket egyúttal a mai szaktudósok közt a legközelebbi rokonaiknak tekinthető „mikrotörténészekről”. A Giovanni Levi, Carlo Poni, Carlo Ginzburg, Edoardo Grendi és más olasz történészek által kidolgozott *micro-storia* olyan kis egységekre – például falvakra – összpontosítja figyelmét, ahol tanulmányozhatók a magasabb absztrakciós szinteken már nem látható jelenségek. Az egyszerű emberek mindennapjaira nehezedő kényszerekkel és a velük való birkózás rögtönzött stratégiáival foglalkozik. A társadalmi világok szisztematikus rekonstrukciójára törekszik, sőt a történelem mikroszintje alapján következtetni próbál annak makroszintjére is.<sup>2</sup>

Nem így az incidensek elemzése, amely az eseményekre koncentrálna. Nem azt próbálja megérteni, miként illeszkednek az emberek a különbözőféle struktúrákba, hanem hogy miként értelmezik tapasztalataikat. Ezért a gyakorlatban az incidensek elemzői rendszerint a kommunikáció formáit, a közvéleményt és a közös emlékezetet tanulmányozzák. A leggazdagabb anyagok a katasztrófákról szóló beszámolókból lehetők fel az újságokban és a bírósági iratokban. Sarah Farmer *Egy falu vértanúsága. Az 1944-es oradouri mészárlás emlékezete (Martyred Village: Commemorating the 1944 Massacre at Oradour-sur-Glane)* című, 1999-es könyvében például egy katonai atrocitást vizsgál, amelynek során a Waffen-SS egy francia község, Oradour-sur-Glane 642 ártatlan polgárát mészárolta le 1944. június 10-én. Az eseményt más-más módon felidéző beszámolókat tanulmányozva feltárulnak a német megszállás emlékezetének repedései. Alice Kaplan is a megszállás okozta sebeket tépte fel 2000-ben megjelent *A kollaboráns. Robert Brasillach pere és kivégzése (The Collaborator: The Trial and Execution of Robert Brasillach)* című könyvével, amelyben Franciaország egyik leghírhedtebb kollaboránsa, Robert Brasillach náci barát propagandista és költő perét mutatja be, rávilágítva, hogy a vád- és védőbeszédnek hogyan ké-

pezték le a háború utáni Franciaország megosztottságát, s hogy Brasillach kivégzését (miután De Gaulle tábornok elutasította kegyelmi kérvényét) még mindig eltérően ítélik meg a francia politikai csoportok, különösen a szélsőjobboldal.

Véres szombat a Szovjetunióban. *Novocserkasszk 1962 (Bloody Saturday in the Soviet Union: Novocserkasszk, 1962)* című, 2001-es könyvében Samuel Baron az 1962. június 1-jén Novocserkasszkban lemészárolt sztrájkolók történetét meséli el, kitérve az eset eltusolásának és kiaknázásának történetére is: a kommunista hatóságok kezdeti titkolózásától a nyugati hidegháborús rádióadókon át a glasznoszty idején felbukkanó számszámolóig. James Hollandsworth 2001-es könyve – *Tiszta mészárlás. Az 1866. július 30-i faji lázongás New Orleansban (An Absolute Massacre: The New Orleans Race Riot of July 30, 1866)* – az amerikai történelem egyik mészárlásának eredetnyomába. Részletesen ismerteti, hogyan fajult a helyi választási küzdelem New Orleansban az erőszak valóságos orgiájává, melynek legalább harmincnégy halottja és száz sebesültje volt, és bebizonyítja, hogy a (polgárháborút követő) újjáépítés idején a rasszizmus volt a politika legfontosabb alkotóeleme. Egy hasonlóan végzetes incidenst vizsgál Philip Frankel *Egy mindennapos atrocitás. Mészárlás Sharpeville-ben (An Ordinary Atrocity: Sharpeville and Its Massacre)* című, 2001-es könyve. A dél-afrikai Sharpeville városában a védtelen afrikaiak lemészárlása 1960. március 21-én az apartheid történetének meghatározó eseményévé vált. Frankel a bonyolult és ellentmondásos tanúbizonyosságok áttanulmányozása alapján próbálja megmagyarázni, hogyan került sor a mészárlásra, és az egymással vitázó beszámolók hogyan vonódtak bele a későbbi dél-afrikai politikába.

Az incidensek retrospektív anatómiái közül a legfontosabb Jan Gross 2001-ben kiadott műve, a *Szomszédok. A jedwabnei zsidó közösség elpusztítása (Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland)*. A fennmaradt bizonyítékokat aprólékosan összeillesztve Gross bebizonyította, hogy 1941 nya-

rán nem a náciak, hanem főként lengyelek irányították 1600 zsidó lemészárlását Jedwabne városában. Gross azóta híressé vált megfogalmazásában: „Egy kelet-európai kisváros egyik fele kiirtotta a másik felét.” Kutatásai eredménye mélyreható vitát váltott ki Lengyelországban, mert a lengyelek, akárcsak a japánok, a háború áldozatainak tartják magukat.

A párhuzamnak ezzel vége is, hiszen a japánok agresszorok voltak, míg a lengyelek szörnyen megszenvedték a náci Nyugat és a kommunista Kelet agresszióját. Csakhogy a második világháború Lengyelországot bonyolultabb és mintékonyabb pusztításnak tette ki, kint amit a háború utáni bevett elképzelés sugallt, a honi áldozatokat állítva szembe az idegen elnyomókkal. Egyetlen incidens aprólékos elemzésével Gross egy egész országot kényszerített arra, hogy szembenézzen a lengyelek bűnrészességével az antiszemita atrocitásokban, s ily módon átértékelje egész XX. századi történelmét.

A tematikus sokféleség ellenére mindegyik incidenselemzésnek ugyanaz a célja: oly meggyőző részletességgel beszéljék el az eseményeket, hogy ez megváltoztassa a múltból kialakított általános felfogást. Sok további példát lehetne még felhozni, s nem mind nagy katasztrófákról, mészárlásokról szól. Két nemrégiben megjelent könyv a szakszervezeti mozgalom történetének egy-egy eseményét dolgozza fel – az 1914-es sztrájkot az atlantai Fulton Textilgyárban, amelynek során fény derült a munkások helyzetére az iparosodó Délen, és az 1934-es általános textilipari sztrájkot, amely kétségessé tette a New Deal programját. Két másik könyv olyan rendkívüli eseteket dolgoz fel, amelyek próbára tették egy-egy kis közösség összetartó erejét, és meghatározták közös emlékezetüket – a félig elkészült imaház összedőlését a New Hampshire-i Wiltonban 1773 szeptemberében, illetve egy csoport árva gyermek elrablását, akik vonaton utaztak két arizonai kisváros felé 1904-ben. Egy kiváló tanulmány egy soha meg nem történt katasztrófáról szól: az úrvacsorai bor megmérgezéséről a zürichi székesegyházban 1776. szeptember 12-én. Bár végül tisztázódott, hogy a bor egyszerűen megromlott, a

szentségtörő tömeggyilkosság kísérletének szörnyű gondolata széles körben vitát kavart a gonosz természetéről – a német felvilágosodás csúcspontján.

Sok incidenstörténeti munka olyan perek anyagából merít, amelyekben drámaian kiéleződtek bizonyos társadalmi vagy politikai kérdések: annak a feketének az esete, akit 1888-ban azért ítéltek el, mert egy chicagói gyárban meggyilkolt egy fehér munkánőt; az 1613-ban Sir Thomas Overbury ellen elkövetett gyilkossággal kapcsolatos perek és kivégzések sorozata, amely a kora újkori angol királyi udvar politikáját tárta fel a nyilvánosság előtt; annak a két velejég burzsoá hamisítónak a tárgyalása és kivégzése, akik a londoni úgazdagok hivalkodó fogyasztását használták ki az 1770-es években; a cselédlány, aki 1899-ben meggyilkolta úrnőjét, megrendítve ezzel a manitobai Brandon városának társadalmi hierarchiáját és viktoriánus értékrendjét; az 1875-ös Beecher-Tilton-per, amelyben feltárták a fennkölt New York-i reformerek morális és érzelmi világának repedései. Szinte nem múlik el hónap botrányokat vagy jogi eseteket feldolgozó monográfiák megjelenése nélkül – és ezek csak az egyik áramlatát alkotják az incidenselemzés egyre növekvő áradatának. Átnézve az *American Historical Review* elmúlt három évfolyamának recenzióit, ebből a műfajból harminckét könyvet találtam. Más országok történeti irodalmának alapos átvizsgálása nyilván több tucattal bővítené a számukat.

Ez az irányzat nem tévesztendő össze a népszerű történelemmel, amely gyakran azért emel ki látványos eseményeket, hogy kiaknázhassa az olvasók szenzációéhségét. Az incidensek elemzése a történészeknek a közvetlen élmények és a nekik tulajdonított jelentések iránti újfajta érdeklődését tükrözi. Csakhogy a témák kusza sokfélesége elkerülhetetlenül felveti a kérdést: mi jön ki mindebből?

## 2.

Lehet, hogy erre nem is lehet válaszolni, de ha mérlegre kívánjuk tenni az efféle történetírást, nézzük meg,

hogyan műveli egy mester. A műfaj legújabb példánya, az *Érzelmes gyilkosság. Szerelem és örülség a XVIII. században* (*A Sentimental Murder: Love and Madness in the Eighteenth Century*) egyaránt felmutatja az incidenselemzés erősségeit és gyengéit. Szerzője John Brewer angol történész, aki Cambridge-ben tanult, és jelenleg a California Institute of Technology tanára.

Brewer korábbi könyveiben kiváló érzékel nyúlt az angol történelem nagy témáihoz, s állította a feje tetejére vagy fordította meg bevett értelmezésüket. 1976-ban kiadott munkája – *A pártideológia és a népszerű politika III. György trónra lépése idején* (*Party Ideology and Popular Politics at the Accession of George III*) – megkérdőjelezte a Sir Lewis Namier nevéhez kötődő, uralkodó felfogást, hogy az angol politika az 1760-as években egy szűk elit ideológiai konfliktusoktól mentes, egymás ellen folytatott belső küzdelme volt. Bebizonyította, hogy a parlamenti képviselők ádáz csatákat vívtak elvi kérdésekről, és összetűzéseik kihatottak a polgárság és a népi rétegek saját erőteljes politikai kultúrájára is. *A hatalom mozgatói. A háború, a pénz és az angol állam 1688-tól 1783-ig* (*The Sinews of Power: War, Money and the English State, 1688–1783*) című, 1989-es könyve vitába szállt azzal az általánosan elfogadott gondolattal, hogy a György korabeli Anglia rosszul kormányzott társadalom volt a gyenge londoni apparátus és dilettáns vidéki úriemberek irányítása alatt. A kormány a közvetett adókkal és a vámmal hatalmas pénzüsségeket szedett be, s így válhatott az állam olyan Leviatánná, amely globális háborúk sorozatában legyőzhette Franciaországot, és egy világbirodalmat hozhatott létre. 1997-ben kiadott könyvében – *A képzelőerő örömei. Az angol kultúra a XVIII. században* (*The Pleasures of the Imagination: English Culture in the Eighteenth Century*) – bebizonyította, hogy azok a tevékenységek – például a vásárlás és a gyermekjátékok –, amelyeket eddig általában a viktoriánus korhoz kötöttek, már a XVIII. században fontos szerepet játszottak az angol társadalom átalakításában. A fogyasztói magatartás kibontakozá-

sával kapcsolatos korábbi kutatásokra támaszkodva nagyszabású tablót festett egy árubőségben dúskáló világ polgári főhőseinek kulturális életéről.

Az *Érzelmes gyilkosság* apró betűs történelem; radikális szakítás a nagy témákról nagy könyvek gyakorlatával. Brewer egy gyilkosság történetét meséli el, amelyet 1779. április 7-én a Covent Garden operaház előtt követelt el James Hackman, egy frissen felszentelt lelkész. Lelőtte Sandwich grófjának szeretőjét, Martha Rayt, amint az éppen a hintójába szállt volna. Ezután főbe akarta lőni magát, de a golyó csak súrolta a homlokát. A zsebében talált két feljegyzésből kiderült, hogy feleségül szeretne volna venni áldozatát, és a visszautasítás miatt döntött úgy, hogy öngyilkos lesz. A bírósági tárgyaláson Hackman ügyvédje a lelkész átmeneti elmezavarára alapozta védőbeszédét. Hackman is azt vallotta, hogy egyáltalán nem állt szándékában megölni a szeretett nőt, de „pillanatnyi örület” lett rajta úrrá. Kész volt meghalni bűnéért, és sztoikus nyugalommal lépett az akasztófa alá. Sokat írtak a bűntényről, a tárgyalásról és az akasztásról, majd az eset hamar feledésbe merült, mert a közfigyelmet az amerikai háború komolyabb ügye kötötte le.

Miért kell ma előásni ezt a történetet? Persze jó kis történet, és Brewer jól is beszél el. Leírásában megelevenedik a három főszereplő: a fiatal és magával ragadó Hackman, maga a XVIII. századi „érző szívű ember”; a szerepéhez képest kicsit koros Rayt (harmincöt éves, és már kilenc gyermeket szült Sandwichnek), aki még mindig gyönyörű, és angyali hangon énekel; Sandwich, a tökéletes arisztokrata, egy öregedő (hatvanegy éves) libertinus, ugyanakkor egy erőszakos politikus, aki az Admirális első embereként megteheti, hogy ne törődjék azzal, mit gondol róla a nép, de azt nem érzi rangan alulinak, hogy alantas manőverekkel védelmezze hatalmi pozícióját.

A bűn és bűnhődés pergő elbeszélése csak annyi részletet közöl, amennyi éppen szükséges: Hackman a földszintről bámulja az emeleti páholyban ülő Rayt a *Falusi szerelem* (*Love in a Village*), a rossz csillagzat alatt született szerelmeseik érzelmes

meséjének előadása alatt; gyilkosság az operaház előtt, Ray azonnali halála, a földön csapkodó Hackman: „Ó, öljetek meg! Az Isten szerelmére, öljetek meg!”; kihallgatás a Bow Streeten: Hackman újabb könyörgése gyors halálért; a tárgyalás: a pillanatnyi elmezavarra hivatkozó védőbeszéd; a szembenézés az akasztásos halállal: Hackman megingathatatlan sztoikus nyugalma, végső imája Rayért, leejtett zsebkendője, mely a hőhéznak jelzi, hogy készen áll, „átlékhetik az örökkévalóságba”.

Brewer minden kapcsolódó forrást átvizsgált, így a leghatásosabb pillanatokban még megfelelő mennyiségű anekdotával is színesítheti a történetet. A tárgyaláson megjelenő előkelő társaságban ott van John Wilkes is, aki rövid üzenetben gratulál James Boswellnek, hogy a legszebb hölgy mellett sikerült helyet találnia. Hackman tetemét felboncolták, és közszemlére tették a börtön bonctermében (Surgeon's Hall). Egy fiatal vívómester, Henry Angelo is megtekintette, majd betért egy közeli falatozóba, de képtelen volt az ételhez nyúlni. Brewer semmit sem színezett ki, semmit sem talált ki, nem avat be Hackman titkos gondolataiba vagy Ray ellentmondásos érzelmeibe – nem megy túl azon, ami dokumentumokkal alátámasztható. A jegyzetek harmincöt oldalt tesznek ki, míg a gyilkosság történetét huszonhét oldalon mondja el.

A történetet a borítón olvasható ismertető két mondatban foglalja össze: „1779-ben egy áprilisi estén Martha Rayt, egy híres arisztokrata csinos szeretőjét lelötte egy fiatal lelkes, aki ezután sikertelen öngyilkosságot követett el. A megölt nő iránti örök szerelmét hangoztatta akkor is, amikor letartóztatták, elfélték és felakasztották.”

De még ennyi is sok lenne egy szokványos könyvben a Hanover-dinasztia korabeli Angliáról. Miért áldozott Brewer többéves kutatómunkát arra, hogy nagy múgonddal megírja egy olyan incidens történetét, amely látszólag ugyanannyira feledhető, mint a mai újság?

A válasz részben magukban az újságokban keresendő. Jó sok volt belőlük 1779-ben: öt napi és nyolc

háromheti lapot adtak ki Londonban, körülbelül negyvenet vidéken – többet, mint ma. Persze a XVIII. századi újságok nem hasonlítottak a maiakra. Nem voltak se főcímek, se szerzők, se képek, se semmi olyasmi, amit a mai olvasó elvárna. Inkább röpiratokra hasonlítottak, azzal a különbséggel, hogy az oldalakat hasábokba tördelték, és teletűzdelték áruhirdetésekkkel. Nem véletlenül volt a címük *Public Advertiser*, *General Advertiser*, vagy valami hasonló.

A hirdetéseket híradások színesítették, de a hírt alig lehetett megkülönböztetni a pletykától, a történetek pedig névtelen „tudósítók” által beküldött levelek formáját öltötték. A tudósítói szakma ismeretlen volt. A tudósítók jórészt olyan zugfirkászok, avagy bértollnokok voltak, akik a kávéházakat járva gyűjtötték az anekdotákat, amelyekből rövid híreket gyártottak, és azokat adták el valamelyik könyvkereskedőnek vagy nyomdásznak. A kezdetleges szerkesztőként működő könyvkereskedő vagy nyomdászsegéd egymás mellé illesztgette a híreket, s már kész is volt fél oldal tele feldolgozatlan értesülésekkel. A pletykálkodásukat nyomtatásban látni kívánó olvasók, a könyvüket népszerűsíteni igyekvő szerzők és azok a politikusok küldtek be rövid híreket, akik be akarták feketíteni ellenfeleiket vagy dicsérni pártfogójukat. Mivel oly sok olvasó írt is, és a hírek összegyűjtésében szakemberek nem vettek részt, az újságok közvetlenül nőttek ki abból a kávéházi kultúrából, ahol előállították és használták őket. Egyáltalán nem nyújtottak világos képet arról, mi is történt, sőt mindent eltorzítottak, ami csak eléjük került. Mint Brewer megjegyzi: „olyan tükörlabirintusok voltak, amelyek az elfogult, részrehajló véleményeket úgy verték vissza, mintha egyértelmű »tények« volnának. Ha belépünk e labirintusokba, jusson eszünkbe, hogy semmi sem az volt, aminek látszott.”

Ez az észrevétel már közelebb visz ahhoz, amiről a könyv szól – nem arról, hogy mi történt 1779. április 7-én, hanem hogy ez a gyilkosság hogyan tükröződött a korabeli kiadványokban. Sandwichnek elég nagy volt a befolyása ahhoz, hogy a történet csak olyan formában szerepeljen a

napi sajtóban, ami nem árt a tekintélyének, de még a vele ellenséges lapok sem traktálták úgy a gyilkosságot, mint a felsőbb körök botrányos életvitelének jelét. Bár a London központjában zajló eset kínálta magát a járdán szétloccsanó agyvelő és hasonló szenzációs részletek ecseteléséhez, szex- és vérügyben a sajtó ezúttal mérsékelte magát: moll hangnemre váltott, s a történet vezérmotívumává az érzékenységet tette meg.

A tudósításokban Hackman mély érzésű, nemes érzelmeiktől fűtött férfi, akit tragikusan maga alá gyűr a fékezhetetlen szenvedély. Szerelme, Ray sem kurtizán, hanem a körülmények áldozata, Sandwichsel való viszonya ellenére is tiszta lelkű, szegény leány. Még Sandwich is érzelmes fényben ragyog: igaz szerelmének elvesztése – akit olyan tisztességben tartott, mintha a felesége lett volna – összetörte a szívét. Nem úgy, mint a modern bulvárlapok, a sajtó nem kéjelgett az erőszakban, s úgy adta elő a történetet, mint egy divatos érzelmes regény egyik epizódját. 1779-re az angol olvasók már hozzászokhattak ahhoz az érzelmeiktől telített kínálat-hoz, amivel Richardson, Sterne, Arthur Young, Goethe és Rousseau szolgált. A kávéházi firkászok magától értetődő természetességgel festették le Hackmant úgy, mintha Goethe Wertherjének vagy Henry Mackenzie *Mély érzésű emberének* unokatestvére lenne, nem pedig az útonálló Macheath rokona John Gay *Koldusoperájából*. Csakhogy az érzelmeik hulláma az újságokból átcsapott a folyóiratokba és a könyvekbe is, ahol Sandwich hívei már nem terelheték a kívánt mederbe.

Brewer a történet főszereplőinek három-három fejezetet szentel, az egyéb kiadványokban való megjelenésük sorrendjében. Sandwichet a reformerek könyvei és röpiratai meghurcolták, a romlott arisztokrácia és a politikai korrupció szimbólumaként jelenítették meg. A mocskos történetek részint a radikális libertinus John Wilkes köréből származtak, akinek magának is volt Sandwichsel számolnivalója, zömük azonban a kurvákról és kerítőnőkről szóló sikamlós ponyvairadalomhoz tartozott. Vagyis az érzékenységgel épp ellentétes irányba

lendült ki, s eközben Martha Ray képe is jócskán besározódott.

Ezek az efemer kiadványok rossz társaságba keverték – nem a bukott nők szokványos csapatába, akikről a londoni bordélyokat bemutató *Éjeli vigasságok (Nocturnal Revels)* és más hasonló munkák írtak, hanem a félvilági nők közé, akikről a valamivel előkelőbb kiadványok, például a *Town and Country Magazine* tudósított. Félvilági nőnek a városi gazdag férfi nem igazán tisztességes társa számított – rendszerint szép és fiatal nő, akit az illető magához emelt, az udvarias viselkedés mázával vont be, városi házába beköltöztetett, és akivel egyfajta vadházasságban élt. A *Town and Country Magazine* enyhén botrányos „négy szemközt”-sorozatát az arisztokrata ficsúrokról és kitarított nőikről a szereplők egymás felé forduló sziluettjeivel illusztrálták. Ray és Sandwich főszereplővé lépett elő itt is, a pajzán irodalom többi válfajában is, amelyekről Brewer szellemesen és nagy élvezettel számol be.

Hackman viszont nem illett bele ebbe a képbe. A kivégzése után megjelent könyvekben és cikkekben továbbra is nemes lelkű figura, a szerelmi örülete rabjává lett erényes férfi. Mi vitte rá, hogy ekkora bűnt kövessen el? Ez a rejtély tartotta életben a történetet, formájában és tartalmában folytonosan változva az újabb és újabb elbeszélésekben. A *James Hackman esete és emlékiratai (The Case and Memoirs of James Hackman)* című, 1779-től kezdve tíz kiadást megért bestsellerben Hackman nem a gonosz, hanem egy tragédia áldozata: becsületes ember, akinek szívét rabul ejtette egy femme fatale. Ray és társalkodónője, Caterina Galli egyaránt félrevezette, elhitette vele, hogy Ray egy másik titkos szeretője kedvéért szakított vele. Mint Othello, a szenvedély és a kétségbeesés örült rohamában ő is végzett a nővel, akit szeretett.

A *Szerelem és őrültség igaz története (Love and Madness, a Story Too True)* 1780-ból levélregényt farag a történetből és valóságos romantikus hőst Hackmanból. A leveleket annyira átírták a divatosan mély érzelmek, hogy sok olvasó valódinak vélte őket. Mindkét könyvet ugyanaz a kiadó,

George Kearsley jelentette meg, aki tökéletesen ismerte a piacot, és a haszon érdekében mindenféle reklámrükköt bevetett. Brewer a könyvek kiadásának történetét ugyanolyan meszerűen mutatja be, mint a szövegüket. Szemléletesen tárja elénk, hogy a korrupt újságírók, az irodalmi bohémok, a cinikus politikusok, a libertinusok és a botránykeverők élete miként ötvöződött egyetlen kultúrává – mint ha Balzac *Elveszett illúzió*kjának angol változatát olvasnánk.

Izgalmas olvasmány, s nem akar véget érni. Brewer a történet összes változatát nyomon követi a XIX. században s tovább, egészen az 1950-es évekig. Megismerjük számtalan verzióját, többek közt a tudományos változatot (Hackman az „erotómánia” halálos kimenetelű harmadik stádiumában szenvedett), a wordsworth-i változatot (*A csipkebokor* című versének kimerítő exegézise), a viktoriánus változatot (a XVIII. század romlottságának moralizáló megvetése), az esztétikai változatot (az elegáns XVIII. század), a feminista változatot (az új szereposztásban Ray a hősnő mint a kettős mérce és a női jogfosztottság áldozata). Miután 280 oldalon keresztül ismerkedett egyetlen téma különböző variációival, a kimerült olvasó azzal a reménnyel vág neki az utolsó oldalnak, hogy végre kiderül, mi következik mindebből.

Be kell vallanom, én csalódottan tettem le a könyvet. Brewer utolérhetetlen tehetséggel eleveníti meg a XVIII. század végi London városi kultúráját; ám amikor ezen túlra merészkedik, csak a bevett felfogást erősíti meg: a történet romantikus változatáról bizonyosodik, hogy romantikus, a viktoriánusról meg az, hogy viktoriánus és így tovább. A komplikált szöveggyarazatok egyike sem készlet arra, hogy valamely fontos kérdésben felülvizsgáljuk eddigi álláspontunkat – még Brewer záró megjegyzései sem. S ezzel vissza is jutottunk az incidenselemzés értékelésének problémájához.

Brewer nem gondolja, hogy könyvvél egy új történetírási műfajt gazdagít. Ellenünk vethetné, hogy nincs is ilyen műfaj, s ha lenne is, nem köteles betartani a szabályait. Könyvét olyan „kísérletként” teszi elénk, amely segít igazodni azokban a reménytelenül za-

varos helyzetekben, amikor megpróbáljuk elválasztani a tényeket a képzelet szüleményeitől. Brewer hangsúlyozza, hogy a tények nem a valóság aranyrőgei, amelyeket csak ki kell bányászni a levéltárban, hogy egymáshoz illesztve olyan elbeszéléssé álljanak össze, amely tökéletesen megfelel annak, ami egykor történt. A történetírás történetmesélés, amivel együtt jár számos, a szépirodalomból ismert retorikai fogás használata. A Ray-gyilkosság egyetlen verziója sem végérvényes. A vég nélkül variálható változatok felfedik azokat a művi elemeket, amelyek egy esemény bármely leírásában, tehát Brewerében is (a könyv első fejezetében) megtalálhatók.

Rendben van, de ezt eddig is tudtuk. Mint ahogy tudta Ranke és Michelet, de még Namier is (akinek esszéi irodalmi remek), hogy múltértelmezésük közvetítéséhez irodalmi technikákra szorulnak, és hogy a történelem megragadása értelmezést kíván, nem pedig az eseményeket minden torzítástól mentesen visszaadó szöveg előállítását. Brewer nem készlet a történettudomány ismeretelméleti alapjainak filozófiai újraértékelésére. Az incidenselemzés lehetőségeit szemlélteti – anélkül, hogy tudná, mit tesz, de jól teszi.

S milyen a rossz incidenselemzés? Szenzációhajhász vagy triviális, túlértelmez vagy hamisan cseng. Brewer a valóság és fikció elegyítésében Simon Schama *Halott bizonyosságok (Dead Certainties)* című könyvét nevezi meg példaképeként. De míg Schama a képzelete gyümölcseivel dúsította fel az elbeszélést, és a szövegben nem helyezett el figyelmeztető jeleket, hogy az olvasó elkülöníthesse a kitalált dolgokat a valóban megtörténtektől, Brewer nem talál ki semmit, és mindent dokumentál. Mint cambridge-i tanárai, ő is igazi brit empirista.

Akkor hát miben különbözik az incidenselemzés a történetírás többi válfajától? Nem a filozófiájában, hanem a tárgyában, módszerében és törekvéseiben. Az események láncolatával foglalkozik, nem a pusztán eseményekkel. Megpróbálja feltárni jelentésüket: mit jelentettek azoknak, akik átélték, és azoknak, akik később szerettek róluk tudomást. Ezért elsősorban az eseményekről adott beszámó-

lókra figyel, s arra, hogyan visszhangoznak e beszámolók a különböző közlésformákban.

Amióta a híradások többsége az eseményekről szóló televíziós tudósítás, általános érdeklődésre tarthat számot annak a története, hogyan ágyazódtak be az események a különböző kommunikációs közegekbe. Ami egyben új utat is nyit a múlt régi problémáihoz. Amikor egy-egy meglepő múltbeli incidensre bukkannak a levéltárban, a történészek azt mondogatják, elveszett hangokra találtak. Természetesen nem hallanak semmit, csak meglátják egy réges-régi élet

egy darabkáját, amely lángra gyújtja képzeletüket. F. M. Powicke, a régi oxfordi iskola egyik tiszteletre méltó középkortörténésze kognitív kizökkenésnek nevezte ezt az élményt: „Néha, amikor egy sor lepecsételt vagy nyílt királyi levélen dolgozom, különös érzésem támad; a holt bejegyzések egyszer csak életre kelnek. Olyan ez, mint amikor az ember beül a székébe, majd ráébred, hogy a macskára ült.”<sup>3</sup>

3 ■ F. M. Powicke: *Ways of Medieval Life and Thought*. Odhams Press, London, 1950. 67. old. Köszönet Peter Brownnak ezért a hivatkozásért, valamint a Paul Misrakira vonatkozó és sok egyéb információért.

Lehet, hogy a „macskára ültem”-effektus röpítette az incidenselemzést a könyvesboltok elé kirakott asztalokra. Hogy ott marad-e vagy, mint annyi múltó divat, eltűnik, senki meg nem mondhatja. Ám ha Brewer könyve egy jelentős irányzat jele, akkor elmondhatjuk, hogy egy új műfaj új életet lehel a történettudományba, és ismét eljuttatta a széles olvasóközön-séghez.

*New York Review of Books*,  
2004. június 24.

■ **ROBERT DARNTON**  
Baticz Attila fordítása